

زمینه‌ها و پیامدهای ازدواج زود هنگام دختران ۱۳ تا ۱۶ ساله (شهرستان اردکان، یزد)

سیدرضا جوادیان^۱، الهام شمالی احمدآبادی^۲، محمد ترکاشوند مرادآبادی^۳، محدثه عابدی^۴

(تاریخ دریافت ۹۸/۰۷/۱۵، تاریخ پذیرش ۹۹/۰۴/۱۳)

چکیده

ازدواج نقش حساسی در زندگی انسان بر عهده دارد و داشتن آمادگی لازم از نظر جسمی، روانی و اجتماعی برای آن ضروری است؛ لذا در قوانین بیشتر کشورها، حداقل سنی برای آن در نظر گرفته می‌شود. ازدواج قبل از ۱۸ سالگی که دختران بیشتر در معرض آن هستند، آسیب‌ها و عوارضی را برای فرد ایجاد می‌کند. هدف پژوهش حاضر، مطالعه زمینه‌ها و پیامدهای ازدواج دختران نوجوان در شهرستان اردکان است. برای این منظور از روش کیفی و راهبرد تئوری زمینه‌ای بهره گرفته شده است. برای انجام این پژوهش، با پانزده زن که در سنین بین ۱۳ تا ۱۶ سال ازدواج کرده‌اند، مصاحبه شد. جمع‌آوری اطلاعات تا اشباع نظری ادامه یافت. سپس داده‌ها با استفاده از روش کدگذاری نظری تحلیل شد؛ در نتیجه، ۵۴ مفهوم، ۱۵ مقوله فرعی و ۴ مقوله اصلی به دست آمد. در مورد زمینه‌های ازدواج زود هنگام ۳ مقوله اصلی حاصل شد. مقوله اول، عوامل مربوط به فرد است که پاسخ‌گویی به نیازها، ضعف مهارت‌های زندگی، فرار از شرایط سخت خانواده و تسهیل‌گرهای ازدواج را شامل می‌شود. مقوله دوم، عوامل والدینی است که اقتدار والدین، نگرانی‌های والدین، اعتقادات فرهنگی-مذهبی والدین و مشکلات خانوادگی را در بر می‌گیرد. مقوله سوم نیز عامل اعتقادات و باورهای سنتی است. پیامدهای ازدواج زود هنگام نیز در یک مقوله اصلی و ۶ مقوله فرعی، شامل مشکلات مربوط به بارداری و زایمان سخت، ضعف مهارت‌های زندگی مشترک، خشونت جسمی و عاطفی، کمبود قدرت در منزل، احساس نارضایتی از زندگی و بازماندن از رشد اجتماعی مشخص شدند. به نظر می‌رسد ازدواج دختران زیر ۱۸ سال، بیشتر یک ازدواج

^۱ استادیار مددکاری اجتماعی، گروه جامعه‌شناسی دانشگاه یزد (نویسنده مسئول) Javadian@yazd.ac.ir

^۲ کارشناس ارشد روانشناسی بالینی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد

^۳ استادیار جمعیت‌شناسی، گروه مردم‌شناسی دانشگاه یزد m.torkashvand@yazd.ac.ir

^۴ دانشجوی کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی دانشگاه یزد mohadese.abedi73@gmail.com

کنشی، احساسی، جبرانی، پاسخگرانه و نابالغ است. بنابراین، در سیاست‌های جمعیتی مشوق ازدواج باید مراقب بود که این‌گونه ازدواج‌ها افزایش پیدا نکند.
واژگان کلیدی: ازدواج زودهنگام، دختران نوجوان، شهرستان اردکان، یزد.

مقدمه و بیان مسئله

ازدواج یکی از پدیده‌های مهم اجتماعی است که تأثیر بسیار مهمی بر تمامی ابعاد زندگی انسان می‌گذارد و داشتن آمادگی لازم از نظر جسمی، روانی و اجتماعی برای آن ضروری است. به همین دلیل، در قوانین حقوقی بسیاری از کشورهای جهان حداقل سنی برای آن در نظر گرفته شده است (لطفی، ۱۳۸۹). در تعریف سازمان ملل، ازدواج زودهنگام عبارت است از هر ازدواجی که قبل از ۱۸ سالگی صورت بگیرد. از آنجاکه ممکن است فرد زیر ۱۸ سال نتواند اطلاعات لازم را برای انتخاب سرنوشت‌سازی مانند ازدواج به‌راحتی به دست آورد، از این نوع ازدواج به‌عنوان ازدواج اجباری هم سخن گفته می‌شود (صندوق جمعیت ملل متحد، ۲۰۰۶: ۶۷). ازدواج زودهنگام یا ازدواج کودکان، به‌خصوص برای دختران، تأثیرات ناگواری بر خود فرد گذاشته و پیامدهای منفی فراوانی برای خانواده‌ها و جامعه به همراه دارد که بعضاً هیچ‌گاه رفع نمی‌گردد (کاظمی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۳). این‌گونه ازدواج‌ها شانس طلایی فراغت دوران کودکی و نوجوانی را از فرد می‌گیرند و مانع تداوم تحصیل او می‌شوند. ازدواج زودهنگام، به‌ویژه اگر با باروری در سنین پایین همراه باشد، باعث می‌شود که فرد از رشد جسمی، روحی و فکری باز مانده و گرفتار عوارض روحی، روانی و جسمی گردد که بعضاً تا پایان عمر همچنان دامن‌گیر او می‌ماند. به همین دلیل، مطالعه پیش‌زمینه‌های ازدواج دختران در سنین پایین و پیامدهای آن می‌تواند گامی در جهت جلوگیری از ازدواج زودهنگام باشد (لطفی، ۱۳۸۹).

با اینکه ازدواج زودرس در طی ۳۰ سال گذشته کاهش یافته، هنوز در بسیاری از کشورها، به‌خصوص در مناطق روستایی، معمول است. ازدواج زودرس هنوز در این جوامع به‌عنوان یک مشکل باقی مانده است و به‌عنوان مسئله‌ای جهانی و عملی آسیب‌زا، دختران نوجوان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد (چاندرا^۱ و همکاران، ۲۰۱۳). در بسیاری از کشورهای کم‌درآمد و با درآمد متوسط، ازدواج‌های سنتی و قدیمی رایج است؛ یک‌سوم دختران قبل از ۱۸ سالگی ازدواج می‌کنند و از هر ۹ دختر ۱ نفر قبل از ۱۵ سالگی ازدواج می‌کند (یونیسف، ۲۰۰۵: ۲۸). میزان ازدواج زودهنگام در میان کشورهای مختلف متفاوت است. ایران نیز از این

^۱. Chandra

^۲. UNICEF

قاعده مستثنی نیست. تحقیقات نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۰ بیش از ۷/۷ درصد از دختران در تهران و ۴۰ درصد در سیستان و بلوچستان، قبل از ۱۸ سالگی ازدواج کرده‌اند. میزان ازدواج دختران زیر ۱۸ سال در مناطق روستایی و شهری به ترتیب ۱۹/۶ درصد و ۱۳/۷ درصد گزارش شده است (مطلبی و همکاران، ۲۰۱۳). براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، میزان دختران ۱۵ تا ۱۹ ساله دارای همسر در کشور برابر با ۲۱ درصد بوده که برای مناطق روستایی ۳۲ درصد و برای مناطق شهری ۱۸ درصد است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). با وجود این، میزان دقیق ازدواج زودرس در ایران شناخته نشده است (لطفی، ۱۳۸۹). در ایران بلوغ و قاعدگی به عنوان زمان رسیدن به بزرگسالی در نظر گرفته می‌شود. دختران با رسیدن به آستانه بلوغ بیولوژیکی شرایط لازم برای ازدواج را صرف نظر از سن خود، به دست می‌آورند (صندوق جمعیت ملل متحد، ۲۰۰۶) بر طبق قانون مدنی ایران، سن ازدواج برای دختران ۱۳ سال و برای پسران ۱۵ سال در نظر گرفته شده است (مطلبی و همکاران، ۲۰۱۳).

به‌طور معمول، سن اولین ازدواج با توجه به تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی، مذهبی و قومیتی هر جامعه تعیین می‌شود (لیورسیج،^۱ ۲۰۰۲؛ ترابی و بشیری، ۲۰۱۰). بر این اساس، عوامل مختلفی با ازدواج زودهنگام دختران در ارتباط است؛ از جمله فقر، ناهنجاری‌های اجتماعی، تبعیض علیه دختران، تسلط مردان و جهل پدر و مادر (کلاگمن^۲ و دیگران، ۲۰۱۴)، تمایل به دریافت مهریه، روابط سیاسی و اجتماعی، وضعیت اقتصادی-اجتماعی پایین زنان و باورهای مذهبی که روابط خارج از ازدواج را منع می‌کند (منتظری و همکاران، ۲۰۱۶). به اعتقاد ون زنتولیت،^۳ در الگوی سنتی ازدواج، والدین نقش اصلی را در تعیین سن ازدواج و همچنین انتخاب همسر برای فرزندان بر عهده دارند (ون زنتولیت و همکاران، ۲۰۱۴). در نتایج پژوهش منتظری و همکاران (۲۰۱۶) نیز سه عامل به‌عنوان مهم‌ترین عوامل ترغیب دختران به ازدواج زودهنگام مشخص شده‌اند که عبارت است از ساختار خانواده، استقلال کم دختران در تصمیم‌گیری و انگیزه برای پاسخ‌گویی به نیازها. ساختار خانواده شامل عوامل اقتصادی-اجتماعی، ارزش‌های فرهنگی خانواده و اعتقادات مذهبی، استقلال کم در تصمیم‌گیری و ناکافی بودن مهارت‌های زندگی مثل مهارت تصمیم‌گیری، حل مسئله، مذاکره و دیگر مهارت‌ها و نیز انگیزه برای پاسخ‌گویی به نیازها شامل پاسخ به نیاز عاطفی، نیاز اجتماعی و نیاز جنسی است.

^۱. Liversage

^۲. Klugman

^۳. Van Zantvliet

در کنار مطالعاتی که بر زمینه‌های ازدواج زود هنگام تأکید دارند، در مطالعات دیگر به عوارض این پدیده پرداخته شده است. آنچه در چند سال اخیر باعث شده به موضوع ازدواج در سنین پایین توجه شود، بحث‌های بهداشت و سلامت، به‌ویژه در ارتباط با بهداشت باروری و عوارض خطرناک باروری در سنین پایین برای دختران است (منج^۱ و دیگران، ۲۰۱۴: ۲۳). سایر عوارض ازدواج زود هنگام نیز شامل ترک تحصیل دختران، تهدید سلامتی آن‌ها در نتیجه شروع زودرس فعالیت جنسی و حاملگی و انتقال بیماری‌های مقاربتی به دختران، مرگومیر مادران نوجوان به علت زایمان، و در صورت بچه‌دار شدن، سوء تغذیه کودکان، مرگومیر نوزادان و جلوگیری از بهره‌گیری از فرصت‌های شغلی و اقتصادی دختران است (جین و کورز، ۲۰۰۷).

ازدواج زودرس همچنین دختران را از حقوق اساسی‌شان محروم می‌کند و آن‌ها را در معرض خطر رفتارهای خطرناک مثل خشونت همسر، سوء استفاده و بهره‌برداری قرار می‌دهد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ۲۹ درصد از دختران نوجوان متأهل، خشونت را از سوی همسرانشان تجربه کرده‌اند. تأثیرات زیان‌بار خشونت خانگی بر سلامت و رفاه زنان و کودکان به‌خوبی ثبت شده است. بالاترین میزان حاملگی‌های ناخواسته، سقط، زایمان زودرس، وزن کم نوزادان و مرگومیر جنینی در میان دختران نوجوان دیده می‌شود که همبستگی شدیدی با ازدواج زودرس دارد (سانتیا و جیبوی، ۲۰۱۵: ۲۴). در حال، هنوز نیاز به پژوهش‌های بیشتری برای درک عمیق‌تر عوامل و پیامدهای ازدواج زود هنگام از دیدگاه خود دختران وجود دارد که می‌تواند به طراحی و توسعه مداخلات فرهنگی و اجتماعی برای بهبود آگاهی جامعه و دختران کمک کند. با توجه به اهمیت ازدواج زود هنگام و تأثیرات آن بر سلامت نوجوانان و نقش فرهنگ به‌عنوان یکی از عوامل اصلی در سن ازدواج دختران ایرانی، و نیز به‌منظور ارزیابی عوامل مرتبط با ازدواج نوجوانان و پیامدهای این ازدواج، مطالعه کیفی حاضر انجام گرفته است. هدف کلی تحقیق، تبیین زمینه‌ها از یک طرف و بررسی پیامدهای ازدواج زود هنگام دختران ۱۳ تا ۱۶ ساله از طرف دیگر است. اهمیت این تحقیق از آن روست که به‌جای تکیه بر آمارها و داده‌های کمی، تلاش می‌کند با استفاده از روش تحقیق کیفی و انجام مصاحبه‌های عمیق برای شناخت دنیای تجربه این افراد و فهم همدلانه، اطلاعات کیفی و زمینه‌ای را جمع‌آوری و تحلیل کند.

گفتنی است که استان یزد یکی از استان‌های کشور با میزان زیاد ازدواج دختران در سن کم است. در سال ۱۳۹۵، درصد دختران ازدواج کرده ۱۵ تا ۱۹ ساله در این استان ۲۴ درصد و بالاتر از سطح کشوری بود. در بین شهرستان‌های این استان، شهرستان اردکان وضعیت ویژه‌ای

^۱. Mensch

^۲. Jain, Kurz

^۳. Santhya, Jejeebhoy

دارد و در این شهرستان ۳۳ درصد دختران در این سن ازدواج کرده هستند. نکته جالب اینجاست که بین مناطق شهری این شهرستان با مناطق روستایی تفاوتی وجود ندارد و درصد دختران ازدواج کرده ۱۵ تا ۱۹ ساله، بالاست. بنابراین، در تحقیق حاضر، از شهرستان اردکان به‌عنوان جامعه تحقیق استفاده شده است. البته سکونت و تجربه زیسته محقق در این شهرستان نیز بی‌تأثیر نبوده است.

چارچوب مفهومی پژوهش

هرچند چارچوب نظری در رویکردهای تفسیری همانند رویکردهای پوزیتیویستی وجود ندارد، به هر صورت رویکردهای تفسیری، آزاد از نظریه و مفاهیم حساس نظری نیستند. در نتیجه، در اینجا سعی می‌شود چارچوب مفهومی پژوهش که حول محور نظریه‌های گیدنز، هکتر، دیکسون، مکدونالد و مورگان طراحی شده است، به‌صورتی کاملاً موجز ارائه شود. گیدنز در تئوری نوگرایی معتقد است گسترش بی‌اعتمادی و دورویی در روابط اجتماعی و گسترش انواع انحرافات اخلاقی در جامعه، باعث شده است برخی از ویژگی‌های ازدواج در جامعه سنتی، مانند نوع انتخاب همسر و دخالت در آن، ازدواج‌های فامیلی، چندزنی، قابلیت فرزندآوری، فاصله سنی زن و مرد، پدیده ازدواج مجدد و... تغییر کنند (گیدنز، ۱۳۷۹). تئوری گزینش معقولانه هکتر بیشتر به ازدواج از دیدگاه فایده‌گرایانه می‌نگرد. براساس این تئوری، افراد زمانی ازدواج می‌کنند که سودی در آن نهفته باشد؛ یعنی بتوانند از طریق ازدواج جایگاه و منزلت اجتماعی خود را حفظ کرده یا ترقی دهند. زمانی که چنین موقعیتی پیش نیاید، پدیده‌ای به نام تأخیر در سن ازدواج در جامعه پدیدار می‌شود (عسکری، ۱۳۹۵). دیکسون^۱ (۱۹۷۱) عقیده دارد سه متغیر اصلی دسترسی، امکان و تمایل، بر الگوی ازدواج تأثیرگذار است. دسترسی، توانایی افراد به لحاظ سنی و جنسی در دستیابی به جنس مخالف است. امکان مشتمل است بر اولین توانایی‌ها در اداره زندگی و کسب درآمد و معاش. درنهایت، متغیر تمایل هم از طریق سیستم فشار اجتماعی و پاداش و تنبیه عمل می‌کند (هزارجریبی و آستین‌فشان، ۱۳۸۸).

مکدونالد^۲ (۲۰۰۶) نیز در تئوری نوسازی بازاندیشانه^۳ بر این باور است که زمانی که افراد شغل تثبیت‌شده‌ای نداشته باشند و نتوانند مسئولیت زندگی را بر عهده بگیرند، ازدواج نمی‌کنند.

^۱. Dixon

^۲. McDonald

^۳. Reflexive Modernization

مورگان^۱ (۱۹۹۲) تغییر ماهیت ازدوج را در قالب تغییر از مدل نهادی^۲ به مدل رابطه‌ای/معاشرتی^۳ مورد مطالعه قرار داده است. در مدل ازدواج، به‌عنوان یک نهاد، ویژگی‌هایی مثل آزادی کمتر در انتخاب همسر، تأثیرپذیری ازدواج از الزامات شدید اجتماعی و خویشاوندی، تأکید بر ابعاد اقتصادی و عمومی ازدواج، ازدواج به‌عنوان مجموعه‌ای از روابط و شبکه‌های اجتماعی، نابرابری نسبی و پدرسالاری، تأکید کمتر بر تمایلات جنسی و اهمیت رابطه جنسی برای تولیدمثل و حاملگی مطرح است (رینولدز،^۴ ۱۹۹۹).

از مرور نظریه‌ها می‌توان چنین استنتاج کرد که تعاریف و نظریات متفاوتی درباره ازدواج، ماهیت و سن مناسب آن وجود دارد؛ اما نکته تأمل‌برانگیز درباره ازدواج این است که هر فرهنگ و کشوری دید مختص به خود را در این زمینه دارد و الگوی ازدواج در میان کشورها و حتی درون یک کشور، در میان گروه‌های قومی، متفاوت است.

در این پژوهش سعی شد مطالعات پیشین که در ارتباط با موضوع تحقیق بودند بررسی شوند و در روش انجام تحقیق و همچنین مفهوم‌سازی و تحلیل یافته‌های تحقیق از آن‌ها کمک گرفته شوند. پژوهش‌های محققانی همچون ابراهیمی و فخرایی (۱۳۹۲)، ساروخانی (۱۳۸۱)، آقامحمدیان (۱۳۸۴) و محمدی (۱۳۸۳) که در مورد عوامل مرتبط با سن ازدواج مطالبی را منتشر کرده‌اند. برای مثال، ابراهیمی و فخرایی (۱۳۹۲) نتیجه گرفته‌اند که سن ازدواج، از بسیاری از عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تبعیت می‌کند. همچنین منتظری و همکاران (۲۰۱۶) و مطلبی و همکاران (۲۰۱۳) در مطالعات خود مهم‌ترین عوامل ازدواج زودهنگام را ساختار خانواده، استقلال کم در تصمیم‌گیری، پاسخ به نیازها، مسائل سنتی، فقر فرهنگی و آگاهی کم دختران و والدین از خطرهای این نوع ازدواج ذکر کرده‌اند. از سوی دیگر، صفوی و مینایی (۱۳۹۴) نتیجه گرفتند دختران نوجوانی که ازدواج کرده‌اند، از نظر روابط اجتماعی و فرهنگی در جامعه و همچنین روابط شخصی، نظیر برقراری ارتباط مناسب با همسر، فرزندان و اطرافیان‌شان با مشکلات فراوانی مواجه شده‌اند. علاوه‌براین، احمدی (۱۳۸۳) نیز ازدواج زودهنگام را مهم‌ترین عامل در ترک تحصیل زنان ازدواج‌کرده نوجوان معرفی کرده است.

تحقیقات پژوهشگرانی همچون ماست و زبا^۵ (۲۰۱۹) و ایکام^۶ و همکاران (۲۰۱۴) که مطالعه‌ای توصیفی مقطعی را برای ارزیابی دانش، روش و وضعیت ازدواج زودهنگام در بنگلادش

^۱. Morgan

^۲. Institutional Model

^۳. Relational/Companionate Model

^۴. Reynolds

^۵. Most & Zeba

^۶. A.K.M

انجام دادند و هاچکس^۱ و همکاران که با هدف ارزیابی عوامل خطر مرتبط با ازدواج زودرس دختران کولی در صربستان در سال ۲۰۱۶ مطالعه‌ای انجام دادند نیز مرور شد. علاوه بر این، پژوهش ام‌نصرالله و همکارانش که در سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۰۷ تحت عنوان «ازدواج کودکان و ارتباط آن با رفتارهای کنترل‌گر و خشونت همسر در برابر زنان جوان و نوجوان» در پاکستان انجام داده بودند نیز در حوزه مطالعات خارجی بررسی شد. مرور مطالعات قبلی نشان می‌دهد که تعداد کمی از آن‌ها با روش کیفی انجام شده است. ضمن اینکه پژوهش‌های قبلی در بررسی علل ازدواج زودهنگام بیشتر بر فرهنگ و جامعه تأکید کرده‌اند. همین‌طور، در مطالعه پیامدها نیز بیشتر به پیامدهای جسمی توجه کرده‌اند. بر این اساس، در این تحقیق تلاش شده است علل فردی و پیامدهای خانوادگی و اجتماعی این نوع ازدواج نیز مطالعه شود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به دنبال کشف علل و پیامدهای ازدواج زودهنگام دختران است. روش پژوهش حاضر، روش کیفی با اتکا به استراتژی نظریه زمینه‌ای است. اهمیت این روش‌شناسی، از سویی به خاطر قابلیت آن در نظریه‌سازی و از سوی دیگر به دلیل ایجاد ظرفی برای تحلیل داده‌های کیفی است.

نمونه‌گیری پژوهش حاضر، براساس نمونه‌گیری نظری و هدفمند^۲ است. با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند، با افرادی گفت‌وگو شد که در زمینه موضوع تحت مطالعه یا جنبه‌هایی از آن، اطلاعات و شناخت مناسب و نسبتاً کافی داشتند. بنابراین، حوزه مورد پژوهش ما زنان متأهلی هستند که در سنین ۱۳ تا ۱۶ سالگی ازدواج کرده‌اند و متولد و ساکن شهرستان اردکان هستند. در جدول ۱ اطلاعات مربوط به افراد مورد مطالعه آورده شده است. پانزده زن که در سنین ۱۳ تا ۱۶ سالگی ازدواج کرده‌اند و در فاصله ۲ تا ۸ سال بعد از ازدواج قرار داشتند، مورد مطالعه قرار گرفتند. سن اکثر آن‌ها حدوداً ۲۰ سال بوده و اکثراً تحصیلات دیپلم و زیر دیپلم داشتند.

جدول ۱. مشخصات افراد مورد مصاحبه در مطالعه

ردیف	نام	سن	تحصیلات	سن ازدواج	مدت زمان ازدواج	تعداد فرزندان
۱	الهام	۲۱	لیسانس	۱۵ ساله	۶ سال	۱ فرزند

^۱. Hotchkiss

^۲. Purposive Sampling

ردیف	نام	سن	تحصیلات	سن ازدواج	مدت زمان ازدواج	تعداد فرزندان
۲	عالیه	۲۲	اول دبیرستان	۱۵ساله	۷ سال	۱ فرزند
۳	اکرم	۱۹	سوم راهنمایی	۱۴ساله	۵ سال	۱ فرزند
۴	فائزه	۱۶	دوم دبیرستان	۱۴ساله	۲ سال	ندارد
۵	مریم	۱۹	دیپلم	۱۴ساله	۵ سال	۱ فرزند
۶	مریم	۲۱	پنجم	۱۵ساله	۶ سال	۲ فرزند
۷	فهیمة	۲۰	اول راهنمایی	۱۳ساله	۷ سال	۱ فرزند
۸	معصومه	۱۶	پنجم	۱۳ساله	۳ سال	۱ فرزند
۹	زهرا	۲۱	پنجم	۱۵ساله	۶ سال	۱ فرزند
۱۰	زهرا	۱۶	اول راهنمایی	۱۳ساله	۳ سال	ندارد
۱۱	طاهره	۱۸	دوم راهنمایی	۱۴ساله	۴ سال	۱ فرزند
۱۲	فاطمه	۱۷	اول دبیرستان	۱۵ساله	۲سال	۱ فرزند
۱۳	زهرة	۱۹	سوم راهنمایی	۱۴ساله	۵ سال	۱ فرزند
۱۴	سمیرا	۲۱	پنجم	۱۶ساله	۵ سال	۲ فرزند
۱۵	افسانه	۲۲	دوم دبیرستان	۱۴ساله	۸ سال	۱ فرزند

در پژوهش کیفی، گردآوری اطلاعات باید تا زمانی ادامه یابد که افزایش اطلاعات، مفاهیم و مقوله‌های جدیدی حاصل نشود و به اصل اشباع نظری برسد. در تحقیق حاضر، تا رسیدن به اشباع نظری، با پانزده نفر از مشارکت‌کنندگان، مصاحبه‌هایی از نوع عمیق صورت گرفت. سپس، مصاحبه‌های ضبط‌شده به متن تبدیل شد. به‌منظور تجزیه و تحلیل که از طریق آن، داده‌ها تفکیک، مفهوم‌سازی و یکپارچه می‌شوند از شیوه کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی استفاده شد.

از تحلیل خط‌به‌خط برای کدگذاری باز بهره گرفته شد و از کدگذاری محوری برای ایجاد سلسله‌رویه‌هایی که به‌وسیله آن‌ها پس از کدگذاری باز با برقراری پیوند میان مقولات، اطلاعات را به شیوه جدید به یکدیگر ربط می‌دادند استفاده گردید. در انتها نیز مدل پارادایمی ارائه شده است.

به‌منظور قابلیت اعتماد^۱ یافته‌ها از روش‌های مشارکت طولانی^۲ و مشاهده مداوم در میدان تحقیق، بررسی همکاران^۳ و شیوه تأیید مشارکت‌کنندگان^۴ استفاده شد. برای اتکاپذیری^۵ نتایج نیز مراحل تحقیق با رعایت اصول و نکات مصاحبه، ثبت رخدادها^۵ کامل و پیاده‌سازی دقیق انجام گرفت. درنهایت، محقق تلاش کرد همه اطلاعات، مفاهیم و مقوله‌ها را با غنای فراوان و

^۱. Credibility or Trustworthiness

^۲. Prolonged Engagement

^۳. Peer Review

^۴. Member Checking

^۵. Dependability

شواهد گسترده از متن سخنان مشارکت‌کنندگان بررسی، تحلیل و تفسیر کند و بدین طریق بر غنای نتایج بیفزاید.

یافته‌های پژوهش

پس از بررسی دقیق متن مصاحبه‌ها، گزاره‌های اصلی و مفاهیم و مقوله‌ها، در فرایندی طولانی و دقیق و جزئی، مفهوم‌پردازی و استخراج شد. در نتیجه این فرایند، ۴ مقوله اصلی از ۵۴ مفهوم برساخته شد که در جداول ۲ تا ۵، براساس عوامل فردی، عوامل والدینی، اعتقادات و باورهای سنتی مردم و پیامدهای ازدواج زودهنگام مرتب شده است.

جدول ۲. مفاهیم و مقوله‌های اصلی مرتبط با عوامل فردی ازدواج زودهنگام

مفهوم	مقوله
بی‌توجهی به نیاز مالی دختر	پاسخ‌گویی به نیازها
احساس تنهایی	
نیاز به محبت و توجه	
نیاز به تفریح	
نیاز جنسی	
ناآگاهی از فرایند ازدواج	ضعف مهارت‌های زندگی
نداشتن مهارت تصمیم‌گیری	
نداشتن قدرت تصمیم‌گیری	
فرار از محدودیت‌ها	فرار از شرایط سخت خانواده
دیکتاتوری والدین	
اجبار به کار در منزل	
وجود اعتقادات مذهبی	تسهیل‌گرهای ازدواج
قد و هیکل درشت	
عشق و رابطه قبل از ازدواج	
اصرار خواستگاران	

یکی از عوامل مهم ازدواج زودهنگام، در قالب مقوله عوامل فردی آمده است. عوامل فردی ازدواج زودهنگام شامل ۱۵ مفهوم و ۴ مقوله پاسخ‌گویی به نیازها، ضعف مهارت‌های زندگی، فرار از شرایط سخت خانواده و تسهیل‌گرهای ازدواج است (جدول ۲).

– پاسخ‌گویی به نیازها

بسیاری از دختران برای تأمین و پاسخ‌گویی به نیازهایشان مایل به ازدواج بودند؛ نیازهایی که به اقتضای شرایط سنی‌شان برایشان به وجود آمده و تأمین نشدن این نیازها از طرف خانواده آن‌ها را ترغیب می‌کرد تا ازدواج کنند، شاید همسر آن‌ها این نیازها را پاسخ بدهد. این نیازها شامل نیاز مالی، نیاز عاطفی، نیاز به تفریح و نیاز جنسی است. اکثر دختران به شرایط مالی بد در خانواده اشاره کرده‌اند و اینکه خانواده توجهی به نیاز مالی آن‌ها نداشته است. نداشتن تفریح و سرگرمی هم باعث تمایل آن‌ها به ازدواج می‌شد.

مریم (۱۹ساله) که ۵ سال از ازدواجش می‌گذرد می‌گوید:

«پدرم خیلی وضع مالی خوبی نداشت. کارگری می‌کرد و خرجی خانه را هم به زور داشتیم. من خیلی وقت‌ها خجالت می‌کشیدم از آن‌ها چیزی بخواهم.»

فائزه (۱۶ساله) می‌گوید:

«بیشتر دوستانم شوهر داشتند و می‌رفتند تفریح و گردش. پیش خودم می‌گفتم شوهر که بکنم شب‌ها می‌رویم پارک و خرید.»

– ضعف مهارت‌های زندگی

نبود مهارت کافی برای تصمیم‌گیری و ناآگاهی دختران در مورد ازدواج و مسائل مربوط به آن شرایطی را ایجاد می‌کرد که دختران را به سمت ازدواج زودهنگام سوق دهد. بیشتر افراد حاضر در پژوهش آگاهی کافی در مورد ازدواج و فرایند تصمیم‌گیری نداشتند و اظهار می‌کردند که در آن سن نمی‌دانستند که باید نظر آن‌ها هم اعمال شود و بیشتر متکی به تصمیمات خانواده بودند و آگاهی لازم برای انتخاب و تصمیم‌گیری را نداشتند.

فاطمه ۱۸ساله که در ۱۴سالگی ازدواج کرده، درباره ناتوانی در تصمیم‌گیری می‌گوید:

«من هنوز سنم کم بود، برای هر چیز کوچکی باید از مادرم سؤال می‌کردم، نمی‌توانستم خودم تصمیم بگیرم.»

– فرار از شرایط سخت خانواده

اکثریت مصاحبه‌شوندگان مقوله شرایط سخت خانواده را یکی از علل مهم ازدواج خود بیان کرده‌اند. دختران در خانواده‌هایشان برای بیرون‌رفتن محدودیت‌های زیادی داشتند. بیشتر آن‌ها بیان می‌کردند که پدران‌شان حتی اجازه رفتن به خانه اقوام را هم به تنهایی به آن‌ها نمی‌دادند و روابط آن‌ها را بسیار محدود می‌کردند. این محدودیت برای دختران دشوار بوده و برای فرار از آن، ازدواج می‌کردند. یکی دیگر از محدودیت‌های دختران، نوع پوشش و حجاب آن‌ها بوده است. دختران این محدودیت‌ها را بیش از حد می‌دانند و این باعث شده به ازدواج زودهنگام برای فرار از این محدودیت‌ها ترغیب شوند.

افسانه (۲۲ساله) این‌طور می‌گوید:

«نه دوستی داشتیم و نه کسی از دوستانم به خانه‌مان می‌آمد. بیرون رفتن و خرید و این‌ها هم که اصلاً نبود.»

– تسهیل‌گرهای ازدواج

برخی عوامل نیز وجود دارند که در ازدواج زودهنگام دختران، نقش تسهیل‌گر دارند. از جمله این متغیرها، اعتقادات مذهبی، بلوغ زودرس و هیکل درشت، رابطه قبل از ازدواج و اصرار خواستگاران است. اعتقادات مذهبی دختران در نقش تسهیل‌گر باعث می‌شود که این دختران ازدواج‌نکردن خود را نوعی سرپیچی از دستورات خداوند بدانند و بر خود واجب می‌دانند که هرچه زودتر ازدواج کنند.

مردم، فکر کنند که این دختران شرایط ازدواج را دارند و برای دختران خواستگار بیاید. از طرف دیگر، والدین به‌طور سنتی ازدواج زودرس را وسیله‌ای برای حفاظت دختران از رابطه جنسی قبل از ازدواج در نظر می‌گیرند. آن‌ها می‌ترسند که اگر دخترانشان در سن کم ازدواج نکنند، در میان مردم بدنام شوند و برچسب معیوب‌بودن یا مشکل‌داشتن بخورند و به دنبال آن، کسی برای ازدواج با آن‌ها پیش‌قدم نشود. والدین فکر می‌کردند عمر دوران نشاط دختر تا ۲۰سالگی است و بعد از آن دختر نشاط و جوانی‌اش را از دست می‌دهد و دیگر کسی برای ازدواج با او پیش‌قدم نمی‌شود.

دومین مقوله اصلی در ارتباط با ازدواج زودهنگام تحت عنوان عوامل والدینی نام‌گذاری شده است و اقتدار والدین، دغدغه‌ها و نگرانی‌های والدین، اعتقادات فرهنگی-مذهبی خانواده و مشکلات خانوادگی را شامل می‌شود.

جدول ۳. مفاهیم و مقوله‌های مستخرج از مصاحبه مرتب با عوامل والدینی ازدواج زودهنگام

مفهوم	مقوله
ترس از پدر	اقتدار والدین
اقتدار والدین	
رضایت والدین از خواستگار	
ترس والدین از انحراف اخلاقی دختران	نگرانی‌های والدین
ترس والدین از حرف مردم	
ترس والدین از نداشتن خواستگار	
رسم خانوادگی برای ازدواج زودهنگام	اعتقادات فرهنگی-مذهبی والدین

اعتقادات مذهبی والدین برای ازدواج زود هنگام	مشکلات خانوادگی
وضعیت نامناسب مالی خانواده	
اعتیاد و جدایی والدین	

– اقتدار والدین

اقتدار والدین و از جمله ترس از پدر، باعث شده است که دختران در مقابل نظرها و خواسته‌های والدین خود مخالفتی نکنند یا اگر هم مخالفتی داشته باشند، به خاطر ترس از عواقب این مخالفت، سکوت اختیار کنند و به تصمیمات پدر و مادر احترام بگذارند. طاهره (۱۸ ساله) می‌گوید:

«از بابام می‌ترسیدم، اگر جواب منفی می‌دادم. وقتی بابام می‌گفت این پسر خوب است، یعنی همه باید قبول می‌کردند.»

– نگرانی والدین

ترس والدین از آسیب دیدن دختر و حرف مردم و نداشتن خواستگار، از دیگر دلایلی است که باعث شده خانواده‌ها بخواهند دختران در سن پایین ازدواج کنند. زهرای ۱۶ ساله که ۳ سال است ازدواج کرده، می‌گوید:

«نگهداری از دختر، در این دوره و زمانه مشکل است. همیشه می‌ترسیدند دوست‌پسر پیدا کنم یا حرفم بیچد. اولین خواستگار که آمد عروسم کردند تا خیالشان راحت بشود.»

– اعتقادات مذهبی-فرهنگی والدین

رسوم و اعتقادات مذهبی خانواده‌ها هم علت دیگری است که خانواده‌های این دختران را ترغیب می‌کند آن‌ها را در سنین پایین مجبور به ازدواج کنند. تفکرات سنتی خانواده و دنبال کردن تفکرات و اعتقادات پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها باعث شده که خانواده‌ها ازدواج زود هنگام دختران را یک قانون و وظیفه بدانند و سرپیچی از آن را دشوار بدانند.

افسانه ۲۲ ساله که ۸ سال است ازدواج کرده، این‌طور می‌گوید: «ما خانواده‌ای سنتی داریم و همه دخترهای فامیل زود عروس شدند. من هم مثل آن‌ها بودم دیگر. اصلاً ما دختری نداریم که سنش بالای ۱۵ سال برسد.»

– مشکلات خانوادگی

در مقوله شرایط اقتصادی-اجتماعی خانواده، تعدادی از مصاحبه‌شوندگان عنوان می‌کردند که خانواده‌هایشان به خاطر فقر و وضعیت نامناسب اقتصادی و همچنین اعتیاد والدین، راضی به ازدواج آن‌ها می‌شدند.

زهره ۱۹ ساله که ۵ سال است ازدواج کرده، این چنین می‌گوید:
«جهیزیه خوب نداشتم، مادرشوهرم گفت اشکالی ندارد، پسر ما هم خانه ندارد. بابام قبول کرد و من هنوز در خانه مادرشوهرم، توی دو تا اتاق زندگی می‌کنم.»
فائزه (۱۶ ساله) می‌گوید:

«پدرم معتاد بود و من اصلاً بابام رو نمی‌دیدم. مادرم می‌گفت دختر آدم معتاد را کسی نمی‌خواهد، هرکسی آمد خوب است، زنش بشو.»

آخرین مقوله اصلی مربوط به عوامل مؤثر در ازدواج زودهنگام تحت عنوان اعتقادات و باورهای سنتی نام‌گذاری شده است. نفوذ باورها و رسوم سنتی در بین مردم به اندازه‌ای زیاد است که بسیاری از افراد براساس همین رسوم سنتی و فرهنگی، ازدواج می‌کنند. اعتقاد به تقدیر و قسمت باعث شده که آن‌ها انتخاب‌های خود را از پیش تعیین شده بدانند و ازدواج در نوجوانی و مشکلات بعدی آن را نوعی تقدیر الهی در نظر بگیرند. اعتقاد به استخاره هم ملاکی برای انتخاب آن‌ها بود، به طوری که بسیاری از موارد برای ازدواج فقط به یک خیر و شر و استخاره قرآنی بسنده می‌کنند و تحقیقات درمورد خواستگار و شرایط آن را بی‌مورد می‌دانند. یکی دیگر از مسائل فرهنگی، نگاه بد مردم به ازدواج نکردن دختران نوجوان و ارزشمندبودن ازدواج زودهنگام در بین آنان است.

جدول ۴. مفاهیم و مقوله مستخرج از مصاحبه مرتبط با اعتقادات و باورهای سنتی

مفهوم	مقوله
اعتقاد به تقدیر و استخاره	اعتقادات و باورهای سنتی
نگاه بد مردم به ازدواج نکردن دختران	
اعتقاد مردم به گوشه‌نشینی دختران	
ارزشمندبودن ازدواج زودهنگام	
تمایل مردان برای اعمال قدرت	

فاطمه (۱۷ ساله) می‌گوید:

«قسمت آدم هرچه باشد همان می‌شود، قسمت ما هم این طوری بوده، نمی‌شود که جلوی ما را بگیرد.»

در بسیاری از موارد مصاحبه‌شوندگان بیان می‌کردند که مردم دخترانی را که برای تحصیل به دانشگاه می‌روند سرزنش می‌کنند و اعتقاد دارند که دختران گوشه‌نشین و کم حرف و کم رو گزینه‌های بهتری برای ازدواج هستند. به دنبال این باور، دختران قبل از ورود به دانشگاه ازدواج می‌کنند.

فائزه (۱۶ ساله) می‌گوید:

«مردم دنبال دختر آفتاب و مهتاب ندیده‌ عاقل هستند. دختری را که خودش همه‌جا برود و بیاید کسی نمی‌خواهد.»

درنهایت، در کنار عوامل ازدواج زودهنگام، به پیامدهای این ازدواج برای پاسخ‌گویان نیز پرداخته شده و تحت عنوان شش مقوله اصلی در جدول ۵ آمده است. پیامدهای ازدواج زودهنگام دارای مقولات بارداری و زایمان سخت، ضعف مهارت‌های زندگی مشترک، خشونت جسمی و عاطفی، کمبود قدرت در منزل، احساس ناراضی‌تبی از زندگی و بازماندن از رشد اجتماعی است.

جدول ۵. خلاصه مفاهیم و مقوله‌های مرتبط با پیامدهای ازدواج زودهنگام

مفاهیم	مقوله
حاملگی در سنین پایین، مشکلات جسمی دوران بارداری، مشکلات هنگام زایمان، ناآگاهی درباره روش‌های پیشگیری از بارداری	بارداری و زایمان سخت
ناتوانی در تصمیم‌گیری، ناتوانی در حل مسائل، ناتوانی در مراقبت و تربیت فرزند، نداشتن مهارت لازم برای زندگی مشترک، وابستگی به خانواده‌ها، دخالت خانواده‌ها	ضعف مهارت‌های زندگی مشترک
وجود بحث و درگیری لفظی، اعمال خشونت همسر، کاهش توجه و محبت همسر، اعمال محدودیت از جانب همسر	خشونت جسمی و عاطفی
بی‌توجهی به نظریات زن و مشارکت‌ندادن او در تصمیم‌گیری‌ها، تسلط شوهر بر افکار و رفتار زن	کمبود قدرت در منزل
ناراضی‌تبی و احساس پشیمانی از ازدواج، احساس پیری زودرس، احساس ناامیدی، وجود اختلالات روانی و خلقی	احساس ناراضی‌تبی از زندگی
بی‌توجهی به نیازهای خود، بازماندن از تحصیل، جدایی از دوستان، کاهش فرصت‌های شغلی	بازماندن از رشد اجتماعی

– بارداری و زایمان سخت

بارداری نوجوانان، به علت شرایط نامناسب جسمی و روحی آن‌ها، مشکلات متعددی را برایشان به وجود می‌آورد. دختران نوجوانی که هنوز نه از نظر روحی و نه از نظر جسمی به بلوغ نرسیده‌اند، مجبور هستند باردار شوند؛ چون همسران آن‌ها و خانواده‌هایشان از آن‌ها انتظار دارند که هرچه زودتر مادر شوند. دختران در دوران کودکی و نوجوانی به سر می‌برند، آمادگی روحی برای مادری و فرزندپروری را ندارند و به جنین شکل‌گرفته در رحم خود احساس تعلق

چندانی نمی‌کنند. گاهی آنان در مراقبت از بچه به‌شدت احساس ناتوانی و بی‌کفایتی می‌کنند. افسانه ۲۲ ساله که یک دختر ۷ ساله دارد در این باره می‌گوید:

«۱۴ سالم بود عروس شدم و همان روزهای اول حامله شدم؛ شوهرم بچه می‌خواست، من هم نمی‌دانستم حاملگی چیست! فقط دوس داشتم بچه داشته باشم.»

– ضعف مهارت زندگی مشترک

نداشتن مهارت‌های لازم برای برقراری ارتباط مؤثر بین زن و شوهر، باعث به‌وجود آمدن بحث و کشمکش و همچنین از بین رفتن حرمت و احترام بین زن و شوهر می‌شود. ناآگاهی دختران نوجوان از نحوه برقراری ارتباط و نوع رفتار با همسر و خانواده همسر نیز ممکن است به شکل‌گیری روابط نامناسب منجر شود. افسانه (۲۲ ساله) می‌گوید:

«آدم که بزرگ بشود، یک ذره سیاست دارد، می‌تواند شوهرش را برای خودش نگه دارد. احترام مادرشوهر و فامیل شوهر را داشته باشد. ما که هرچه رسیدیم گفتیم، الان هم دیگر دیر شده است که بخواهی درستش کنی.»

دختران کم‌سن در بسیاری از زمینه‌ها فرصت آموزش را نداشته‌اند و همین ناکافی بودن آموزش و مهارت‌های لازم باعث به‌وجود آمدن مشکلات زیادی برای آن‌ها می‌شود. این افراد با توجه به ازدواج زودهنگام خود نه مهارت لازم برای تصمیم‌گیری را دارند و نه قدرتشان را. (۱۶ ساله) این‌گونه می‌گوید:

«شوهرم بیشتر تصمیم‌ها را می‌گیرد، من هم دخالت نمی‌کنم. آخر من بلد نیستم درست حرف بزنم و نظر بدهم.»

– خشونت جسمی و عاطفی

دخترانی که قبل از ۱۸ سالگی ازدواج کرده‌اند تحصیلات کمتر و تعداد بچه‌های بیشتری دارند. همسران آنان نیز معمولاً مسن‌تر هستند و دختران خشونت بیشتری را تحمل می‌کنند. همچنین حمایت و محبت کمتری از همسر خود دریافت می‌کنند. دریافت حمایت از همسر معمولاً نیازمند رشد فکری و عاطفی طرف مقابل است که در سنین پایین کمتر اتفاق می‌افتد. زهرا که ۱۶ سال دارد و ۳ سال است ازدواج کرده، در این باره می‌گوید:

«شوهرم تا یک چیزی می‌گویم که باب میلش نیست، فحش می‌دهد؛ به خودم و مادر و پدرم. می‌گوید مثل بچه‌ها هستی و باید کتک بخوری تا آدم بشوی.»

– کمبود قدرت در منزل

بی‌توجهی به نظریات زن و مشارکت‌ندادن او در تصمیم‌گیری‌ها و تسلط شوهر بر افکار و رفتار زن از دیگر پیامدهای ازدواج زودهنگام است. به همین دلیل، بیشتر زنان نوجوان احساس می‌کنند که در منزل قدرت کافی ندارند. افسانه (۲۲ساله) می‌گوید:

«از اول شوهرم بچه حسابم می‌کرد. هیچ چیز از من نمی‌پرسید. تا حالا هرکاری خودش خواسته کرده. انگار من در خانه نیستم.»

– احساس نارضایتی از زندگی

مقوله احساس نارضایتی از زندگی شامل مفاهیم نارضایتی و احساس پشیمانی از ازدواج، وجود احساس پیری زودرس، وجود احساس ناامیدی و وجود اختلالات روانی و خلقی است. در میان نمونه‌های مصاحبه‌شده، به نظر می‌رسد هیچ‌یک از زندگی زناشویی احساس رضایت نداشتند و این احساس نارضایتی در تمام حیطه‌های زندگی‌شان به چشم می‌خورد. احساس ناامیدی و خستگی از زندگی مشترک و مسئولیت‌های زیادی که به آن‌ها تحمیل شده، در آن‌ها به‌وفور به چشم می‌خورد. افسانه (۲۲ساله) می‌گوید:

«هم‌سن‌وسال‌های من صورتشان عین بچه است، من عین آدم‌های پیر. از بس به خودم نرسیدم و سختی کشیدم این‌طوری شدم. کسی هم نمی‌داند هنوز ۲۲ سالم بیشتر نیست.»

مشکلات روانی و اختلالات خلقی مثل افسردگی، وسواس، اضطراب و بی‌قراری‌های شبانه در بین این زنان نیز دیده می‌شود. بسیاری از آن‌ها حداقل یک دوره قرص‌های اعصاب و روان را مصرف کرده‌اند و تعدادی هم به‌طور مداوم تحت نظر روان‌پزشک هستند. زهرا (۲۱ساله) می‌گوید:

«چند سال است قرص اعصاب می‌خورم، همه‌اش اضطراب دارم و می‌ترسم. یک دوره هم که زایمان کردم وسواس شدید گرفتم.»

– بازماندن از رشد اجتماعی

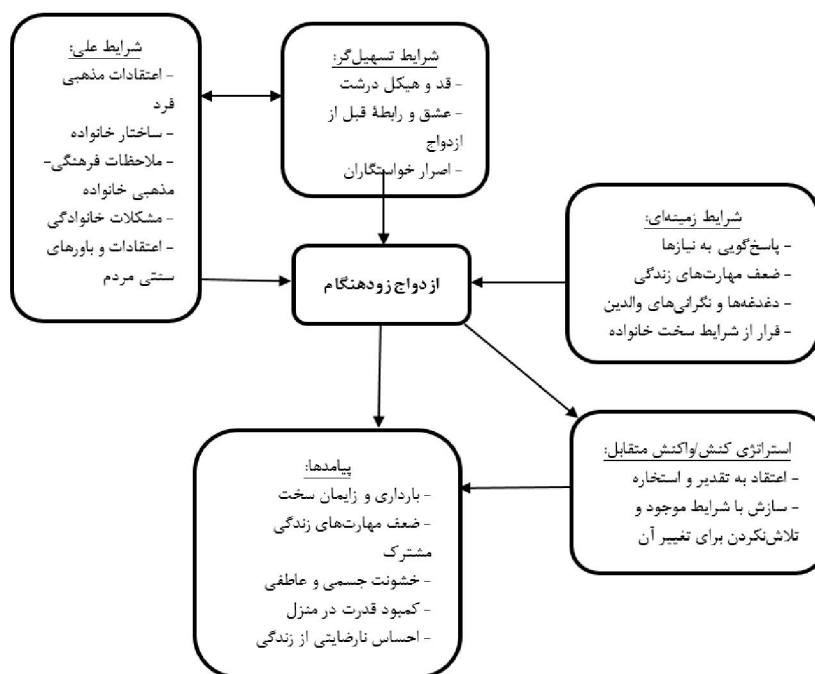
ازدواج زودهنگام و ورود به زندگی زناشویی و مسئولیت‌های آن باعث شده دختران از خود و نیازهای خود چشم‌پوشی کنند تا بتوانند نیازهای خانواده را تأمین کنند. وقت آن‌ها بیشتر برای همسر و فرزندان‌شان صرف شده و خواسته‌های خودشان در اولویت بعدی است. مریم (۲۱ساله) می‌گوید:

«می‌خواستم بروم درس بخوانم ولی با دو تا بچه نمی‌توانم. همه صبح تا شبم باید بشورم و بپزم. بخواهم یه جایی بروم، کسی کمک‌حالم نیست که بچه‌ها را پیشش بگذارم.»

گذشت‌ها و فداکاری‌های این دختران در زندگی باعث شده از بسیاری از خواسته‌ها و نیازهای خود بگذرند و خود را وقف همسر و فرزندان‌شان کنند. بسیاری از آن‌ها مشغول

قالی‌بافی هستند و تمام پول آن نیز در اختیار شوهر قرار می‌گیرد. آن‌ها هیچ‌گونه توقعی از همسر خود ندارند و به گفته خودشان شاید سالی یک بار هم برای خود خرید نکنند. وقت آن‌ها بیشتر در منزل و با فرزندان سپری می‌شود، درحالی‌که بسیاری از آن‌ها دوست دارند مهارت‌های جدیدی مثل آرایشگری و خیاطی را یاد بگیرند، ولی به دلیل وجود فرزندان و همچنین هزینه‌های این کلاس‌ها از خواسته خود چشم‌پوشی می‌کنند. بیشتر این زنان به ادامه تحصیل علاقه داشتند، اما ازدواج باعث شده است که از ادامه تحصیل باز بمانند. ازدواج زودهنگام، دختران را از این آموزش‌ها محروم کرده است. در کنار بازماندن از تحصیل، جدایی از دوستان و همسالان هم مشکل دیگری است که برای نوجوان متأهل وجود دارد. این جدایی فرصت تعامل و یادگیری از همسالان را نیز از آنان می‌گیرد و مانع رشد شخصیت و تعاملات اجتماعی نوجوان می‌شود. اکرم (۱۹ساله) می‌گوید:

«خونه بابام که صبح تا شب قالی‌بافتن بود، می‌خواستم فرار کنم ولی باز هم همین است. قالی‌بافتن و پولش را دادن به شوهر. می‌خواستم بروم آرایشگری، شوهرم نگذاشت.»

شکل ۱. مدل پارادایمی علل و پیامدهای ازدواج زودهنگام دختران

بحث و نتیجه‌گیری

براساس مقولات به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های تحقیق، زمینه‌ها و پیامدهای ازدواج زودهنگام، در قالب مدل پارادایمی، در شکل ۱ نمایش داده شده است. مدل پارادایمی تحقیق نشان‌دهنده جریان فرایندها و فعالیت‌هایی است که در بستر مطالعه اتفاق افتاده است. این مدل، از پنج قسمت شرایط زمینه‌ای، شرایط علی، شرایط تسهیل‌گر، استراتژی‌ها و پیامدها تشکیل شده است. در مرکز مدل نیز پدیده‌محوری (ازدواج زودهنگام) قرار گرفته است.

با توجه به مدل پارادایمی، دختران نوجوان به علت وجود عوامل و شرایط مختلفی ازدواج می‌کنند. یکی از این دلایل، اعتقادات مذهبی آن‌هاست که باعث افزایش تمایل دختران به ازدواج می‌شود. اعتقادات مذهبی در کنار ساختار خانواده و اقتدار والدین باعث می‌شود که این دختران برای ازدواج، احساس اجبار بیشتری داشته باشند. معمولاً دختران به دلیل نداشتن رابطه عاطفی مناسب و همچنین ترس از والدین، به انتخاب و نظر آن‌ها اعتراضی نمی‌کنند و حتی اگر مخالفتی داشته باشند نیز به دلیل ترس از عواقب آن، از اظهارنظر خودداری می‌کنند. رسوم سنتی و تفکر قدیمی خانواده‌ها نیز باعث می‌شود که این دختران، به خاطر خواست والدین و بزرگ‌ترها و مرسوم‌بودن این نوع ازدواج‌ها (ازدواج زودهنگام) ازدواج کنند. همان‌طور که منتظری و همکاران (۲۰۱۶) نیز اشاره می‌کنند، در مواردی نقش و قدرت پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها آن‌قدر پررنگ و قدرتمند است که اگر آن‌ها بگویند دختر باید ازدواج کند، تمام خانواده قبول می‌کنند. از نظر محققان مذکور، در کنار این رسوم، وجود اعتقادات مذهبی و پیروی از احادیث و روایات و الگوبرداری از آن‌ها، باعث ایجاد شرایطی در خانواده می‌شود که دختران را به ازدواج تشویق می‌کند. گاهی اوقات مشکلات خانوادگی مثل فقر و وضعیت نامناسب اقتصادی خانواده‌ها و یا اعتیاد و جدایی، والدین را مجبور می‌کند که برای کاهش هزینه‌ها دختران را به اولین خواستگارها شوهر بدهند و گاهی به دلیل اینکه خواستگار از خانواده دختر، جهیزیه سنگینی نمی‌خواهد، رضایت خانواده سریع‌تر جلب می‌شود. در برخی موارد، اعتیاد و جدایی والدین نیز باعث می‌شود دختران به دنبال جلب حمایت یک مرد تأمین‌شدن از سمت او باشند و از آنجاکه معمولاً سرپرستی این دختران با مادران آن‌هاست، شرایطی به وجود می‌آید که ازدواج کردن این دختران زودتر در خانواده پذیرفته شود تا هم خیال مادران از جانب دخترشان راحت شود و هم دختران از نظر مالی و عاطفی تأمین شوند.

در کنار مسائل فردی و خانوادگی، در شهر اردکان فرهنگ و رسوم خاصی غالب است که به ازدواج زودهنگام دختران منجر می‌شود. وجود اعتقادات خاص مثل اعتقاد به تقدیر و استخاره، باعث سهولت ازدواج در سنین پایین می‌شود و افراد عمدتاً آسیب‌های آن را کمتر مورد توجه

قرار می‌دهند؛ زیرا مردم معتقدند که ازدواج، تقدیر و پیشانی‌نوشت این دختران نوجوان است. همچنین، استخاره‌کردن را ملاکی برای انتخاب‌های خود قرار می‌دهند و در مسئله مهمی همچون ازدواج، گاهی بدون تحقیقات و شناخت، به خیر یا شر بودن استخاره اکتفا می‌کنند. از طرف دیگر، فرهنگ جامعه نیز ازدواج در سنین بالا را نکوهش کرده و همین مسئله باعث می‌شود خانواده‌ها و خود دختران برای رهایی از این مسائل و حرف مردم، در سنین کم ازدواج کنند. در کنار این موضوع، جامعه و فرهنگ مردم دخترانی را که دیر ازدواج می‌کنند مورد سرزنش قرار می‌دهند و از نگاه آن‌ها، دخترانی که می‌خواهند ادامه تحصیل بدهند و شاغل باشند، به درد زندگی مشترک نمی‌خورند. به گفته بیشتر مصاحبه‌شوندگان، مردم شهر به دنبال دختر آفتاب و مهتاب ندیده هستند. همچنین، در چنین فرهنگی برخی مردان برای ازدواج به دنبال دخترانی با سن کم و تحصیلات پایین هستند و دوست دارند دخترانی را برای زندگی مشترک انتخاب کنند که هنوز توانایی اظهارنظر و دفاع از حقوق خود را ندارند و خود مردان می‌توانند هر طور که می‌خواهند آن‌ها را تربیت کنند.

شرایط دیگری نیز زمینه را برای ازدواج دختران نوجوان فراهم می‌کند، مثل انگیزه دختران برای پاسخ‌گویی به نیازهای عاطفی، مالی و جنسی خود. در همین زمینه منتظری و همکاران (۲۰۱۶) نیز در پژوهش خود سه عامل را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل ترغیب دختران به ازدواج زودهنگام مشخص کرده‌اند که شامل ساختار خانواده، استقلال کم دختران در تصمیم‌گیری و انگیزه برای پاسخ‌گویی به نیازهاست. در چنین شرایطی، دختران مهارت‌های لازم برای تصمیم‌گیری را ندارند. آن‌ها برای تصمیم‌گیری به خانواده‌های خود متکی بودند و همین مسئله باعث می‌شود که تابع انتخاب والدین خود باشند و برای این انتخاب سرنوشت‌ساز (ازدواج) هیچ‌گونه نظری نداشته باشند. در کنار این موضوعات، ناآگاهی دختران از روند ازدواج و مسئولیت‌های زندگی مشترک نیز باعث می‌شود که بدون شناخت و آگاهی کافی انتخاب کنند و تحت تأثیر محیط و حرف‌های اطرافیان و بر طبق نگاهی سطحی ازدواج کنند. البته در چنین موقعیت‌هایی، مسائلی همچون شرایط سخت خانه پدری نیز در تصمیم به ازدواج دختران نوجوان تأثیرگذار است. شرایطی که دختران را مجبور می‌کند برای فرار از آن به ازدواج رضایت دهند. وجود محدودیت‌های مختلف برای دختران، از جمله محدودیت برای رفت‌وآمد و نوع پوشش و حجاب، عرصه را بر آنان تنگ می‌کند. همچنین اجبار به کار در منزل و مسئولیت‌های بیش از حد که دختران را از تحصیل و تفریحات دوران نوجوانی منع می‌کند نیز شرایطی را به وجود می‌آورد که این دختران حتی اگر خواستگار را نمی‌پسندند، باز هم راضی به ازدواج شوند.

علاوه بر این، بعضی موضوعات باعث ایجاد ترس‌هایی در والدین دختران نوجوان شده است. بسیاری از والدین می‌ترسند که اگر دخترانشان ازدواج نکنند، دچار انحراف اخلاقی و رفتاری شده و از نظر جنسی آسیب ببینند. در نتیجه چنین مسائلی، آبرو و شرافت دختران و خانواده‌ها خدشه‌دار شده و مردم پشت سرشان حرف بزنند. همچنین برخی دیگر از والدین می‌ترسند که با افزایش سن دخترانشان، تعداد خواستگاران کمتر شود یا اینکه برای همیشه مجرد بمانند.

در کنار شرایط علی و زمینه‌ای، عواملی نیز تسهیل‌کننده ازدواج دختران نوجوان هستند و دختران با وجود این عوامل، شرایط ازدواج زودهنگام برایشان فراهم می‌شود. مثلاً بعضی از این دختران ممکن است بلوغ ظاهری زودرس داشته باشند و قد و هیكل درشت آن‌ها باعث می‌شود که برایشان خواستگار بیاید. اگرچه خانواده‌ها در مواردی ممکن است مخالف ازدواج آن‌ها باشند، اصرار خواستگاران که معتقدند این دختران هیكل درشتی دارند و آماده ازدواج هستند، خانواده‌ها را راضی به ازدواج می‌کند. در بعضی موارد نیز خود این دختران نوجوان روابطی عاشقانه با جنس مخالف دارند و این دوست‌داشتن‌های یک‌طرفه و دوطرفه به ازدواج منجر شود. زمانی که ازدواج زنان در سنین پایین رخ می‌دهد، مشکلات و مسائلی را برای آنان ایجاد می‌کند. بسیاری از آن‌ها هنوز آمادگی و توانایی ذهنی، روانی و رفتاری ازدواج و زندگی مشترک را ندارند، اما اطرافیان انتظار دارند که این دختران به سرعت از دنیای کودکی و نوجوانی به دنیای بزرگسالی و زندگی مشترک وارد شوند. به همین دلیل این افراد در برخی موارد برای بزرگ نشان دادن خود کارهایی می‌کنند یا تصمیماتی می‌گیرند که بعدها احساس پشیمانی می‌کنند. مثلاً اقدام به حاملگی یکی از این تصمیمات است که به دلیل اصرار همسر و اطرافیان و گاهی نداشتن آگاهی درباره روش‌های پیشگیری از بارداری اتفاق افتاده و مشکلات فراوانی را برای دختران، چه در دوران بارداری و چه بعد از آن به وجود آورده است. همان‌طور که لطفی (۱۳۸۹) نتیجه گرفته است، بارداری در نوجوانان ممکن است با افزایش سقط، زایمان زودرس، افزایش تولد نوزادان کم‌وزن، افزایش مرگ‌ومیر قبل و پس از زایمان و زایمان‌های سخت و طولانی همراه باشد (لطفی، ۱۳۸۹). این مشکلات باعث شده که بسیاری از نوجوانان دختر تجربه دردناکی از بارداری داشته باشند.

همچنین ازدواج زودهنگام باعث می‌شود که دختران مهارت‌های لازم برای زندگی مشترک نداشته و به همین دلیل با مشکلات فراوانی در زندگی خود مواجه شوند. مواردی مثل ناتوانی در تصمیم‌گیری، ناتوانی در حل مسائل، ناتوانی در تربیت فرزندان، نداشتن مهارت لازم برای ارتباط با همسر و خانواده همسر، وابستگی به خانواده‌ها و دخالت خانواده‌ها، به خصوص خانواده همسر در زندگی، از این مسائل است (همان‌طور که صفوی و مینایی نیز در مطالعه خود به

برخی از این نتایج دست یافته‌اند). درنهایت این مشکلات موجب نارضایتی دختران از زندگی می‌شود.

تجربه‌ی خشونت‌های جسمی و روانی نیز از دیگر پیامدهای ازدواج زودهنگام نوجوانان دختر است. وجود بحث و درگیری لفظی، اعمال خشونت جسمی از جانب همسر، کاهش توجه و محبت همسر و ایجاد محدودیت‌های مختلف از طرف همسر، نمونه‌هایی از اعمال خشونت علیه زنانی است که در سنین نوجوانی ازدواج کرده‌اند. معمولاً این افراد به دلیل سن کمشان مورد بی‌توجهی قرار گرفته و همسرانشان به نظرهای آن‌ها بی‌توجه هستند و در تصمیم‌گیری‌های مربوط به زندگی هیچ نقشی ندارند. حتی گاهی احساس می‌کنند که شوهرشان کاملاً بر افکار و رفتارشان مسلط است و به‌شدت در زندگی احساس بی‌قدرتی می‌کنند. این نتایج با یافته‌های صفوی و مینایی (۱۳۹۴) مطابقت دارد. از نظر آنان، دخترانی که قبل از ۱۸ سالگی ازدواج کرده‌اند خشونت بیشتری را تحمل می‌کنند. این افراد با مشکلات فراوانی از جمله آزارهای کلامی خانواده، همسر، مشارکت نکردن مرد در کارهای خانه، کتک‌خوردن از همسر، اجازه‌نداشتن برای رفت‌وآمد با خانواده پدری و الزام به فعالیت‌های مشاغل خانگی همچون قالی‌بافی مواجه هستند (صفوی و مینایی، ۱۳۹۴). بسیاری از زنان از اینکه در سن کم ازدواج کرده‌اند پشیمان هستند، احساس پیری و بزرگسالی می‌کنند و حتی ظاهرشان پیرتر از سن‌شان به نظر می‌رسد.

مواجهه‌ی این افراد با مسائل و مشکلات متنوعی که در این مطالعه به آن اشاره شد به صورتی است که عمدتاً احساس یأس و ناامیدی کرده و هیچ‌گونه تلاشی برای تغییر اوضاع نمی‌کنند. درواقع، استراتژی اکثریت آن‌ها در مواجهه با این شرایط زندگی، سازش و نداشتن تلاش برای تغییر است. آن‌ها معتقدند که تقدیرشان این بوده که این‌طور ازدواج و زندگی کنند. به‌جز تعداد اندکی همگی از تحصیل بازمانده‌اند و روابطشان با دوستان و جامعه بسیار محدود شده است. همچنین، به دلیل استرس‌های ناشی از مسئولیت‌های زندگی که زودتر از موعد (به دلیل ازدواج زودهنگام) به آن‌ها محول شده، از زندگی خود ناراضی بوده و به نوعی از رشد اجتماعی بازمانده‌اند.

با توجه به یافته‌های این تحقیق، پیشنهاد می‌شود که خانواده‌ها و همین‌طور دختران نوجوان از پیامدها و آسیب‌های ازدواج زودهنگام آگاه شوند؛ به‌گونه‌ای که به این باور برسند که آسیب‌های این نوع ازدواج خیلی بیشتر از فواید آن است. به‌ویژه حتی اگر با شناخت متقابل خانواده‌ها از هم و یا فرار از مشکلات انجام شود. برای این آگاه‌سازی مناسب است که از ظرفیت انجمن اولیا و مربیان مدارس استفاده شود.

منابع

- ابراهیمی، حبیبه و سیروس فخرایی (۱۳۹۲) «بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با ازدواج زودرس در شهرستان نقده»، *مطالعات جامعه‌شناسی*، سال ششم، شماره ۲۱: ۹۳-۱۱۰.
- احمدی، علی‌یار (۱۳۸۳) «بررسی تأثیر ازدواج زود هنگام بر ترک تحصیل زنان نوجوان در ایران با رویکرد چندسطحی»، دومین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران، دانشگاه شیراز.
- آقامحمدیان، حمیدرضا و سید مهران حسینی (۱۳۸۴) روانشناسی بلوغ و نوجوانی (روانشناسی رشد ۲)، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۱) مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، تهران: سروش.
- صفوی، حناهدسادات و ماه‌گل مینایی (۱۳۹۴) «تجربه زیسته دختران نوجوان در نقش همسر (مطالعه ازدواج زود هنگام دختران آران بیدگل)»، پژوهش‌نامه زنان، دوره ششم: ۸۷-۱۰۶.
- صندوق جمعیت ملل متحد (۲۰۰۶) پایان ازدواج کودکان راهنمای برای اقدام جهانی، برنامه‌ریزی والدین، لندن: فدراسیون بین‌المللی و انجمن ازدواج و حقوق زنان و دختران.
- عسکری، اشرف (۱۳۹۵) «علل عدم ازدواج زنان مطلقه ۲۰ تا ۴۵ ساله تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی به شیوه تحلیل روایت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد.
- کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۳) «تحول سن ازدواج زنان در ایران و عوامل جمعیتی مؤثر بر آن»، فصلنامه پژوهش زنان، دوره دوم، شماره ۳: ۱۰۳-۱۲۴.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۹) جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- لطفی، راضیه (۱۳۸۹) «پیامدهای سلامتی ازدواج زودرس در زنان»، نشریه زن و بهداشت، دوره اول، شماره ۲: ۶۷-۷۹.
- هزارجریبی، جعفر و پروانه آستین‌فشان (۱۳۸۸) «بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی مؤثر بر میانگین سن ازدواج زنان در سه دهه گذشته (۱۳۵۵-۱۳۸۵)»، مجله برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، دوره اول، شماره ۱: ۱۳-۸۸.
- A.K.M. Fahmidul Haque, Md. Niajur Rahman, Arif-uz-Zaman Khan, Israt Jahan Mukti, Begum Lutfunnahar. (2014). "Knowledge, Approach and Status of Early Marriage in Bangladesh," *Science Journal of Public Health*. 2(3): 165-168. doi: 10.11648/j.sjph.20140203.14
- Haque, A.K.M.F., Niajur Rahman, Md. Khan, A.Z., Mukti, I.J. Lutfunnahar, B. (2014). "Knowledge, Approach and Status of Early Marriage in Bangladesh". *Science Journal of Public Health*, 2(3): 165-168. doi: 10.11648/j.sjph.20140203.14
- Chandra-Mouli, V., Greifinger, R., Nwosu, A., et al. (2013). "Invest in adolescents and young people: it pays". *Reprod Health*, 10(51) doi: 10.1186/1742-4755-10-51.

- Hotchkiss, D.R., Godha, D., Gage, A.J., & Cappa, C. (2016). "Risk factors associated with the practice of child marriage among Roma girls in Serbia". *BMC international health and human rights*, 16(6). <https://doi.org/10.1186/s12914-016-0081-3>
- Jain, S., Kurz, K. (2007). *New insights on preventing child marriage: A global analysis of factors and programs*. New Delhi: International Center for Research on Women.
- Klugman, J., Hanmer, L., Twigg, S., Hasan, T., McCleary-Sills, J., Santamaria, J. (2014). *Voice and Agency: Empowering Woman and Girls for Shared Prosperity*. Washington DC: The World Bank Group.
- Liversage, A. (2012). "Gender, conflict and subordination within the household: Turkish migrant marriage and divorce in Denmark". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(7): 1119-1136.
- Matlabi, H., Rasouli, A., Hamed Behtash, H., Faraghi Dastjerd, A., Khazemi, B. (2013). "Factors Responsible for Early and Forced Marriage in Iran". *Science Journal of Public Health*, 1(5): 227-229. doi: 10.11648/j.sjph.20130105.17
- McDonald, P. (2006). "Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy". *Population and Development Review*, 32(3): 485-510.
- Mensch, B.S., Soler-Hampejsek, E., Kelly, C.A., Hewett, P.C., Grant, M.J. (2014). "Challenges in measuring the sequencing of life events among adolescents in Malawi: a cautionary note". *Demography*, 51(1): 277-285. doi:10.1007/13524-013-0269-2.
- Mensch, B.S., Singh, S., Casterline, J.B. (2006). *Trends in the timing of first marriage among men and women in the developing world*. Washington, D.C.: The National Academies Press. pp. 118-71.
- Montazeri, S., Gharacheh, M., Mohammadi, N., Alaghband Rad, J., & Eftekhari Ardabili, H. (2016). "Determinants of Early Marriage from Married Girls' Perspectives in Iranian Setting: A Qualitative Study". *Journal of environmental and public health*, Volume 2016, Article ID: 8615929. <https://doi.org/10.1155/2016/8615929>
- Most, Z.F., & Zebunnesa, Z. (2019). "Knowledge and Perception of Early Marriage among Adolescent Girls in a Selected Community of Rangpur District, Bangladesh". *American Journal of Public Health Research*, 7(1): 9-13. doi: 10.12691/ajphr-7-1-2
- Nasrullah M., Muazzam, S., Bhutta, Z.A., Raj, A. (2014). "A Girl child marriage and its effect on fertility in Pakistan: findings from Pakistan Demographic and Health Survey, 2006-2007". *Matern Child Health J.* 18(3): 534-43. doi: 10.1007/s10995-013-1269-y.
- Reynolds, J. & Mansfield, P. (1999). The effect of changing attitudes to marriage on its stability. J. Simons. Ed. *High divorce rates: the state of*

- the evidence on reasons and remedies*, Lord Chancellor's Department Research Series, 2.99: London.
- Santhya, K.G., Jejeebhoy, S.J. (2015). "Adolescents' health and human rights, Sexual and reproductive health and rights of adolescent girls: evidence from low- and middle-income countries". *Global Public Health*. 10(2): 189–221. doi: 10.1080/17441692.2014.986169.
- Torabi, F., & Baschieri, A. (2010). "Ethnic differences in transition to first marriage in Iran: the role of marriage market, women's socio-economic status, and process of development". *Demographic Research*, 22(2): 29-62.
- UNICEF. (2005). *Early marriage: a harmful traditional practice, a statistical exploration*. New York: United Nations Children's Fund.
- Van Zantvliet, P.I., Kalmijn, M., & Verbakel, E. (2014). "Parental involvement in partner choice: The case of Turks and Moroccans in the Netherlands". *European Sociological Review*, 30(3): 387-398.